

УДК:94(497.2):631.11"1985/1989"

До питання про трансформацію виробничих відносин в аграрному секторі економіки Болгарії (1985 – 1989 рр.)

М.Д. ГЕОРГІЄВА

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна,
E-mail: georgievamasha@ukr.net

Авторське резюме

У статті на основі вивчення та глибокого аналізу маловідомих джерел досліджено проблему трансформації організаційно – виробничих структур в аграрній сфері Болгарії в другій половині 1980-х рр. Також на підставі аналізу історіографії, передусім праць болгарських істориків, обґрунтовано шляхи розвитку сільськогосподарських виробничих відносин з урахуванням історичного досвіду їх розвитку. З'ясовано, що характерними особливостями розвитку аграрних відносин в Болгарії в другій половині 1980-х рр. є використання позаекономічних методів господарювання, непродумана реорганізація господарських підрозділів АПК, декларована підтримка особистих підсобних господарств. Визначено характер протиріч у розвитку аграрного сектора економіки Болгарії у 1980-х роках. В статті в хронологічній послідовності прослідковано, що БКП закріплювала за собою монополне право володіти та розпоряджатися засобами матеріального виробництва, зокрема земельними ресурсами, що, власне, суттєво впливало на суть і форми виробничих відносин та утвердження безправності сільськогосподарських товаровиробників. У публікації в історичному аспекті розкрито динаміку змін у характері виробничих відносин в агропромисловому комплексі в період 1985 – 1989 рр.

Варто зазначити, що аграрний сектор – провідний в економіці Болгарії, а від типу виробничих відносин залежить як розвиток сільського господарства, зокрема, так і життєдіяльність держави загалом.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, власність, сільське господарство, товаровиробник, Болгарія, агропромисловий комплекс, державне управління, виробничі відносини.

The transformation of industrial relations in the agricultural sector in Bulgaria (1985 - 1989 years)

M.D. GEORGIEVA

Taras Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv, Ukraine, E-mail: georgievamasha@ukr.net

Abstract

On the basis of the study and in-depth analysis of little-known sources investigates the problem of organizational transformation - production structures in agriculture in Bulgaria in the second half of 1980th is also

© М.Д. Георгієва, 2014

based on an analysis of historiography, especially the works of Bulgarian historians of the ways of development of agricultural production relations based on historical experience of development. It was found that the theme of agrarian relations in Bulgaria in the second half of 1980th is the use of non-economic methods of management, business units piecemeal reorganization of agriculture, declared support for individual farms. The character of contradictions in the development of the agricultural sector in Bulgaria in 1980th. The article examined the chronological order in which the BCP reinforcing a monopoly right to own and dispose of the material means of production, including land management, which, in fact, significantly affect the nature and form of industrial relations and the strengthening lack of rights agricultural producers. The publication in historical perspective reveals the dynamics of change in the nature of industrial relations in the agricultural sector during the period of 1985 – 1989th.

It should be noted that the agricultural sector - the leading Bulgarian economy and the type of relations depends on agriculture, in particular, and the livelihoods of the state in general.

Keywords: agricultural sector, property, agriculture, commodity, Bulgaria, agriculture, public administration, industrial relations.

Постановка проблеми. Розвиток аграрного сектора економіки Болгарії в урядових документах, виступах партійних діячів та публікаціях українських та болгарських науковців декларується як один з пріоритетних напрямків державної політики країни. Реформи в болгарському селі, що встановлювали, власне, нові виробничі відносини, завжди існували та були важливими в економічній системі Болгарії. У ході здійснення реформ виробничі відносини постійно трансформувалися. Цей процес звісно зумовлювався дією як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Варто зазначити, що саме історичне дослідження може розкрити питання про передумови, особливості, етапи змін виробничих відносин в болгарському селі у взаємозв'язку із реформами в аграрній сфері. Вивчення досвіду минулого в контексті сучасності та аналіз позитивного і негативного досвіду в ньому надасть можливість використання окремих його теоретичних положень у здійсненні аграрної політики на сучасному етапі розвитку Болгарії та є не лише актуальним, але й практично значимим.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналізу розвитку виробничих відносин в аграрному секторі економіки Болгарії в період 1985 – 1989 рр. присвячено праці багатьох болгарських науковців [1, 2, 3, 8]. Однак, попри широкий спектр досліджень у галузі історії аграрної сфери, простежується тенденція до зосередження уваги болгарських істориків на агротехнічних та політико-адміністративних проблемах розвитку виробничих відносин. Але варто зазначити, що комплексної праці питання розвитку та змін виробничих відносин в Болгарії в другій половині 1980-х рр. в болгарській історіографії не має. Досить глибокий аналіз розвитку аграрних відносин в Болгарії в період 1970 – 1980-х рр. було зроблено болгарським дослідником Георгі Петровим [9].

Огляд української історичної літератури з досліджуваної теми свідчить про те, що історичні аспекти процесу розвитку виробничих відносин в аграрній сфері економіки Болгарії в другій половині 1980-х рр. досліджені недостатньо.

Мета дослідження полягає у системному осмисленні історичного розвитку та змін виробничих відносин в аграрному секторі еко-

номіки Болгарії в другій половині 1980-х рр.

Виклад основного матеріалу. 1980-ті рр. для Болгарії ознаменувалися початком кризових явищ у розвитку виробничих відносин в аграрному секторі економіки країни. Проблемі важкого економічного стану країни було присвячено Національну партійну конференцію березня 1984 р., але адміністративно – політичний підхід до вирішення питання не мав особливого успіху [8, с. - 51.].

Болгарія зустріла 1980-ті рр. із великим зовнішнім боргом. В 1979 р. він становив 700 млн. доларів, а в 1981 р. досяг вже 4,4 млрд., в 1984 р. зовнішній борг зменшився до 2,9 млрд. дол. [7, с. 91; 2, с. 53].

Стан аграрного сектора економіки Болгарії є на досить незадовільному рівні та потребував втручання у свій розвиток методом реформування та підтримки владою. БКП в 1982 р. заявила про необхідність впровадження «Нового економічного механізму» (НЕМ) у всі сфери економічного життя та у виробничі відносини в аграрній сфері країни [6, с. 91]. Метою впровадження програми була децентралізація управління сільським господарством, надавалася можливість встановлювати виробничі відносини безпосередньо між сільськогосподарськими підприємствами та робітниками. Також наголошувалося, що держава володіє земельною власністю, а трудові колективи – можливістю управління та користування нею [4, с. 79 – 80]. Поступове впровадження НЕМ, особливо в другій половині 1980-х рр., супроводжувалося змінами у виробничих відносинах, а також в управлінні сільським господарством, які супроводжувались гальмуванням їх розвитку.

Своєрідний етап у розвитку виробничих відносин в аграрному секторі Болгарії почався в 1985 р., коли Т. Живков та М. Горбачов у липні 1985 р. підписали «Довгострокову програму розвитку економічної та науково – технічної співпраці між СРСР та НРБ до 2000 року» [5, с. 136 – 138]. У ній йдеться про важливість та необхідність впровадження більш нових форм і методів виробничих відносин у кооперативних господарствах Болгарії на основі радянського досвіду та про необхідність встановлення якісно нових взаємин між державами в аграрній сфері. Відповід-

но із програмою листопадовий (1989 р.) Пленум ЦК БКП затвердив заходи щодо вдосконалення виробничих відносин у кооперативних господарствах і досягнення на цій основі підвищення їх рентабельності. В 1986 р. відбулись послідовні зміни в управлінні аграрним сектором економіки Болгарії. Були ліквідовані галузеві міністерства, а замість них створено Сільськогосподарську раду, яка об'єднала в собі управління промисловістю та сільським господарством. Також розпочато трансформацію сільськогосподарських об'єднань в асоціації нового типу, як етап процесу децентралізації в плануванні та управлінні виробничими відносинами в аграрному секторі економіки Болгарії.

Рішенням липневого пленуму ЦК БКП в 1987 р. започатковується новий етап проведення реформ, які виводять виробничі відносини в країні на рейки ринкових принципів економіки, але без посягань на панівне право державної форми земельної власності.

Про виконання нової концепції на початку 1989 р. було опубліковано Наказ № 56 щодо сільськогосподарської діяльності із роз'ясненнями [11, арк. 26 – 27]. Цим указом було остаточно встановлено децентралізоване управління виробничими відносинами в аграрній сфері Болгарії. Указом передбачено реорганізацію державних сільськогосподарських підприємств в акціонерні фірми, в яких держава отримує більше половини пакетів акцій, а в стратегічних фірмах держава залишає за собою право на 100% акцій. Невеликий відсоток акцій пропонувалось віддати працівникам акціонерної фірми. В травні 1989 р. було видано Наказ № 922 [11, арк. 39 – 40], який безпосередньо стосувався розвитку виробничих відносин в аграрній сфері. В ньому не змінювався статус сільськогосподарських земель, яка залишається у державній власності, але дозволяється користування землею за так званою «акордною системою», тобто дозволяється оренда землі.

Одночасно з цим відбувається ліквідація агропромислових комплексів (АПК). Замість них на місцях ще з 1987 р. створювались сільськогосподарські бригади. Так, Рада Міністрів затвердила план створення 14 агропромислових бригад [12, арк. 9].

Оцінки реформ виробничих відносин в аграрному секторі економіки істориками неоднакові. Деякі болгарські історики називають ці зміни виробничих відносин – імітацією, інші ж – досвідом впровадження контрольованих ринкових відносин [4, с. 112;]. Точно визначити характер цих змін дуже важко, оскільки, як відомо наприкінці 1980-х рр. в країні відбулася системна криза та зміна політичної влади. Політична та економічна ситуація в Болгарії після 10 листопада 1989 р. досить швидко змінилась, а разом з цим виникла необхідність більш глибокої трансформації виробничих змін у сільському господарстві країни.

Протягом 80-х років ХХ століття у сільському господарстві Болгарії запроваджувалась нова форма організації виробництва – орендний підряд. Тобто, сільськогосподарські колективи (бригади) брали земельні ділянки та ферми в оренду у держави. Набули поширення орендні ланки в рослинництві, тваринництві та змішані (поєднували тваринницьку працю з вирощуванням кормових та інших культур). Так, у Пловдивському окрузі діяла сільськогосподарська бригада в складі 6 механізаторів, двох водіїв та 8 спеціалістів - тваринників, які взяли в оренду 216 акрів землі із фермою [1, с. 194 – 195]. У більшості орендних бригад не вистачало спеціалістів, зокрема, через низьку популярність такої форми виробничих відносин.

Варто зазначити, що в цілому запровадження орендного підряду не викликало в болгарському селі суттєвих, якісних змін у виробництві сільськогосподарської продукції. Необхідного матеріального та законодавчого підґрунтя для цієї форми організації праці не було створено. Важливо, що причиною гальмування цього процесу є небажання керівників до впровадження глибоких змін у системі землекористування та перетворення кооперативних трудівників на господарів. У значній мірі на характер виробничих відносин вплинуло збільшення капіталовкладень і збільшення матеріально-технічної бази в агропромислових комплексах. На потреби аграрного сектора економіки Болгарії було направлено більше 21 млрд. лев капіталовкладень [2, с. 287]. Однією з найважливіших проблем було незабезпечення комплексного вирішення питання виробничих процесів. Сільськогосподарська техніка була розподілена між існуючими господарствами, а вже в них між бригадами та орендними колективами. Вже було згадано про брак кваліфікованих працівників.

Варто зазначити, що характер виробничих відносин у значній мірі залежить від додержання демократичних принципів керівництва, безпосередньої участі в ньому товаровиробників. Керуючий склад визначав своїх уповноважених на місця в аграрні господарства, з представників адміністративного персоналу та членів управлінських структур (бригадири в кооперативних господарствах, начальники відділів агропромислових комплексів, профільні спеціалісти). Керівництво збиралось на збори, на яких все рідше обговорювались питання про всебічний розвиток аграрних господарств, тобто не критикувало керівництво. Ще меншого значення в сільськогосподарському виробництві мали наради кооперативних господарств.

Зросло і невдоволення серед сільськогосподарських працівників аграрною політикою влади. Характерно, що вони вже відкрито заявляли про необхідність зміни характеру виробничих відносин в аграрній сфері [12, арк. 12]. До вищих органів влади все частіше почали надходити пропозиції від звичайних селян та

працівників аграрної сфери про вдосконалення сільськогосподарського виробництва, розвитку виноградарства та розширення прав підсобних домогосподарств [10, арк. 4].

Висновки. Таким чином друга половина 1980-х років ознаменувалася суперечливим розвитком аграрної галузі економіки Болгарії. З одного боку, стали вже неефективними традиційні методи ведення господарства, з іншого – спроби впровадити нову політику і практику виробничих відносин аграрної сфери. Виробничі відносини аграрного сектора економіки Болгарії базуються на специфічних принципах здійснення сільськогосподарського виробництва. Домі-

нують сезонність і залежність від кліматичних умов проведення посівних та інших сільськогосподарських робіт. Характер виробничих відносин визначається специфікою форм власності на землю та майно. Посилення державної монополії на землю зводилось до перетворення земельних угідь у нічию власність. Виникає нова форма виробничих відносин – колективний підряд, але він не отримав позитивного результату в процесі їх реформування.

Подальший розвиток болгарського села має відбуватися на базі вивчення попереднього досвіду реформування аграрної сфери та враховуватися позитивні і негативні грані цих реформ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аврамов Р. Стопанският XX век на България. – С., 2001. – 298 с.
2. Аврамов Р. Пари и дестабилизация в България 1948 – 1989. – С., 2009. – 491 с.
3. Биков Р., Мицев М., Начев Н. Икономическата криза в България. Причини и последици. – С., 1992. – 176 с.
4. Георгиева С. България по пътя към демокрацията. – Силистра, 2006. – 279 с.
5. Генов Н. Източна Европа в глобалните процеси. – С., 2000. – 375 с.
6. Документи за дейността на Държавна сигурност (1944 – 1989). Съст.: В. Ангелов. – С., 2007. – 316 с.
7. Манолова Л. Външният дълг и 10 ноември 1989 в документи и тайни. – С., 2002. – 483 с.
8. Михайлов С. Живковизмът през призмата на една лична драма. С., 1993. – 381 с.
9. Петров Г. Крахът на тоталитарната икономика. – С., 1990. – 195 с.
10. Централний державний архів Болгарії (ЦДА Болгарії), ф. 1Б, оп. 66, а. о. 1524, арк. 17.
11. ЦДА, ф. 1Б, оп. 66, а. о. 1579, арк. 58.
12. ЦДА, ф. 1Б, оп. 58, а. о. 7, арк. 18.

Стаття надійшла до редакції 01.04.2014

REFERENCES:

1. *Avramov R. Stopanskiyat XX vek na Bulgariya (Economic XX century in Bulgaria)*. Sofiya, 2001. 298 p.
2. *Avramov R. Pari I destabilizatsia v Bulgariya 1948 – 1989 (Cash and destabilization in Bulgaria 1948 – 1989)*. Sofiya, 2009. 491 p.
3. *Bikov R., Mitsev M., Nachev N. Ikonomicheskata kriza v Bulgariya. Prichini i posleditsi (The economic crisis in Bulgaria. Causes and consequences)*. Sofiya, 1992. 176 p.
4. *Georgieva S. Bulgariya po petya kim demokratiyata (Bulgaria towards democracy)*. Silistra, 2006. 276 p.
5. *Genov N. Iztochna Evropa v globalnite protsesi (Eastern Europe in the global processes)*. Sofiya, 2000. 375 p.
6. *Documenti za deynostta na Derzhavna sigurnost (1944 – 1989) (Documents the activities of the State Security (1944-1989))*. Sost.: V. Angelov. Sofiya, 2007. 316 p.
7. *Manolova L. Venshiyat dolg i 10 noemvry 1989 v documenty i tayni (External debt and November 10, 1989 in documents and secrets)*. Sofiya, 2002. 483 p.
8. *Mihaylov S. Zhivkovizmat prez prizmata na edna lichna drama (Zhivkovizmat through the prism of a personal drama)*. Sofiya, 1993. 381 p.
9. *Petrov G. Kraht na totalitarnata iekonomika (The collapse of the totalitarian economy)*. Sofiya, 1990. 195 p.
10. *Tsentrалniy derzhavniy arkhiv Bulgarii (Central State Archive of Bulgaria)*. Sofiya, no. of fund 1B, no. of description 66, case no. 1524, amount of folias 17.
11. *Tsentrалniy derzhavniy arkhiv Bulgarii (Central State Archive of Bulgaria)*. Sofiya, no. of fund 1B, no. of description 68, case no. 1579, amount of folias 58.
12. *Tsentrалniy derzhavniy arkhiv Bulgarii (Central State Archive of Bulgaria)*. Sofiya, no. of fund 1B, no. of description 58, case no. 7, amount of folias 18.

Георгиева Марія Дмитрівна – аспірант
Київський національний університет ім.Т.Шевченка
Адреса: 01601, місто Київ, вул. Володимирська, 64/13
E-mail: georgievamasha@ukr.net

Georgieva Mariya Dmitrievna – postgraduate
T. Shevchenko national university of Kyiv
Address: 64/13, Volodymyrska Str. Kyiv, 01601
E-mail: georgievamasha@ukr.net